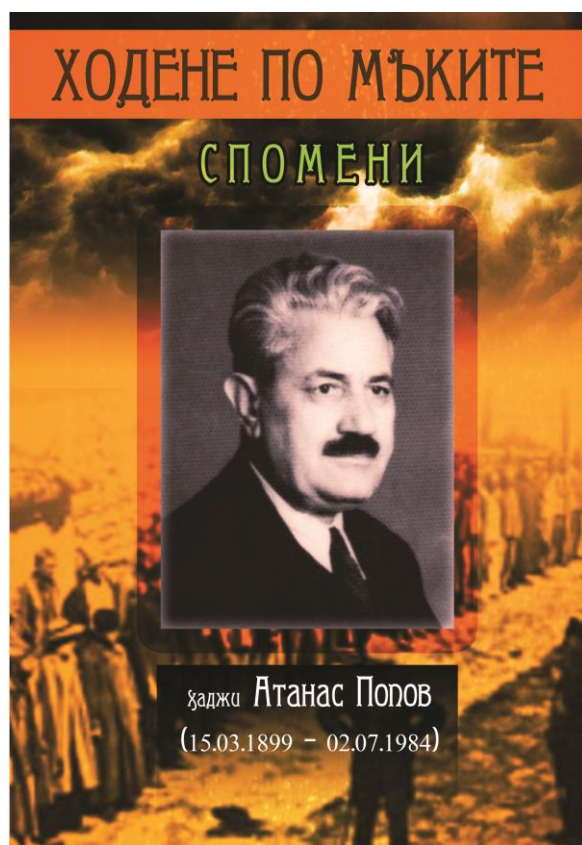

„ХОДЕНЕ ПО МЪКИТЕ“ – СПОМЕНИТЕ НА ВАРНЕНСКИЯ ЗЕМЕДЕЛСКИ ДЕЕЦ Х. АТАНАС ПОПОВ

Даниела Василева, Изд. „Данграфик“ - Варна

Книгата „Ходене по мъките“ (2018 г.) е автобиографичен разказ на х. Атанас Попов за неговия изпълнен с много превратности живот, който протича на фона на значими исторически събития за България. Още в юношеска възраст той се сблъсква с жестокостите на Балканската война от 1912-13 г., участва в политическите борби като изявен деец на БЗНС във Варненския регион, като депутат от опозицията в XXIV-то обикновено Народно събрание през 1936-1939 г. и по-късно в VI-то Велико Народно събрание през 1946 г. Той е преследван и арестуван след Деветоюнския преврат през 1923 г., а след 9 септември 1944 г. е изпратен в трудово-възпитателните лагери на комунистическата власт. Хронологично книгата отразява голям период от време – от началните ученически години на автора в родното село Урумбегли, Лозенградско през 1905-1910 г. до 80-те години на XX век, когато пише спомените си. Въпреки че при арестуването му през 1946 г. всичките архиви, дневници, записки на Попов са унищожени от властта, благодарение на своята отлична памет той описва събитията с подробни факти, с конкретни имена, дати, топоними, поради което неговите спомени имат историографска стойност.

Атанас Попов е роден на 15 март 1899 г. в българското село Урумбегли, Лозенградско, област Одрин в Турция. Баща му е свещеник, майка му се грижи за децата и къщата. Когато завършва четвърти клас, малкият Атанас е изпратен да учи занаят – налбантин в с. Чонгора по решение на баща си. Отделна глава от книгата е посветена на чиракуването, в която подробно са описани трудностите, рисковете и особеностите на занаята, който момчето старателно

усвоява. Събитията в този район по време на Балканската война променят съдбите на хиляди българи, които след многобройните убийства и жестокости са прокудени от родния край.

„Когато фронтът се премести на Чаталджа, аз бях отведен отново в село Чонгора, да продължа занаята. Фронтът обаче беше оставил трайни следи. Освен двата гроба, голяма част от селото беше опожарено.

Имотът на моя майстор беше голям чорбаджийски имот. Със своите клиенти той имаше пазарлък срещу жито на харман. Хамбарите му бяха големи и винаги пълни с жито. Оборите му също големи и пълни с много глави рогат добитък.

Сега аз заварих всичко изгоряло, но най-голямата мъка изпитах за говедата, които били в обора и като почнало всичко да гори, изгорели живи всичките. Опечените им кокали още стояха. Аз обичах тези животни. Мисълта, че нещастните животни са били завързани и това колко са се дърпали, колко са ревали докато изгорят, ме е мъчила всяка нощ.

Започнах пак наново занаята, но сега го нямаше вече турското село Доганджа. Беше изгоряло, а населението му бягаше към Цариград. Майсторът ми започна своята двойна работа на подковач и ветеринарен лекар, но сега прибави ново село – Колиби, през което премина фронтът и то беше опожарено.

От големия феодален чифлик и от ефендите нямаше никаква следа. Добитъкът се подкара за войниците на Чаталджа заедно с всички храни, а нивите се окупираха от жителите на селата Чонгора и Колиби.

Вече е 1913 г. Зимата мина много трудно. На фронта жертвите и боевете не преставаха и над всичко холерата косеше войниците повече от картечниците. Много жени от България пеш достигаха Чаталджа, да видят оживелите си мъже. Пътем те минаваха през Чонгора. Подписа се и Цариградският договор за мир между България и Турция, и на нас се даваше граница Мидия – Енос. България ставаше с няколко десетки хиляди кв. км. по-голяма от Санстефанска България.

В един топъл летен ден ние двамата с майстора на коне, в дисагите с подкови и гвоздеи, пътувахме за с. Колиби и на другия ден там ще подковаваме.

Слънцето клони на залез. На големия площад в средата на селото се вие истинско хоро. Цяло село е дошло на хорото. Вече няма султан, няма турци, раята е свободна и може да пее и да играе.

В тоя момент на най-веселото хоро, от посока на Люлебургас се показва кавалерист на кон и когато се приближи се виждаше, че кавалеристът е препуснал през целия път до с. Колиби, защото конят му беше целият побелял в пяна. Със слизането си от коня беше заобиколен почти от цялото село, за да чуят причината за неговото препускане. Каква беше изненадата на това весело хоро, оставям вие да си представите, а аз ще продължа. Конникът съобщи, че турската войска е преминала границата и навлиза обратно в освободената земя. Той замества телефоните, които били завзети от турците и тича да съобщи в Бунархисар на администрацията, за да се приготви за събитието.

Да кажа това, което се знае от историята. Защо турската войска така лесно е преминала границата и напредва обратно в земите си! Българските управници, начело с „мъдрия“ цар Фердинанд, в спора си за някаква част от Македония със сърбите, вдигнали всичките войски от турската граница и ги превели на границата на Сърбия и Гърция. С това започнаха злополучната война на 16 юни 1913 г. и предизвикаха настъплението в Тракия на турците и окупацията на Добруджа и румънските войски приближиха София.“

За да спаси живота си, бащата на Атанас Попов е принуден спешно да избяга в България, идва във Варна при свой роднина и скоро след това с големи трудности успява да прибере семейството си. Добре приет от варненския митрополит Симеон, той получава енория в с.

Кюмюрлук, сега с. Вълген (Варненско) и там се установява голямото семейство – Атанас Попов има по-малки брат и три сестри.

Първите сериозни изпитания, с които се сблъсква в новата действителност, са свързани с училището. Той е вече 14-годишен, когато постъпва в прогимназия, налага се да положи големи усилия, за да преодолее изоставането си в усвояване на учебния материал, своя диалект. Неговото старание и отлична памет дават резултат и той свързва своето бъдещо развитие с образованието. Завършва гимназия във Варна и постъпва в новооткрития Висш Педагогически курс за прогимназиални учители. Като ученик в последния клас на гимназията през 1920 г. Атанас Попов става член на БЗНС в дружбата на с. Кюмюрлук, привлечен от идеите за социална справедливост. Политическите убеждения му носят големи неприятности и пречки от страна на директора на института д-р Свраков и неговия заместник д-р Чакърров, „вкамнели консерватори и земеделоядци“, но той все пак успява да се дипломира.

През учебната 1921/22 г. Атанас Попов е назначен за директор и учител в училището на с. Кюмюрлук, посрещнат с голяма радост от семейството и цялото село. Взема участие в Учредителния конгрес на Младежкия Земеделски съюз, който се провежда през септември 1921 г. в София. Създава във Варна Околийско младежко земеделско настоятелство, става негов председател до юни 1923 г., когато партията БЗНС е забранена. След Деветоюнския преврат правителството на Ал. Стамболийски е свалено от власт и Атанас Попов е арестуван, заедно с много други членове на БЗНС, макар и за кратко.

След атентата в църквата „Св. Неделя“ в София през април 1925 г. правителството на Александър Цанков предприема масови арести в цялата страна, Попов отново е арестуван – тогава учителства в с. Игнатиево, Варненско. През това време д-р Чакърров го представя пред властите като комунист и когато се прибира, младият учител получава министерска заповед, която гласи: „Уволнен завинаги от Царството“. Той с голяма тъга се разделя с учителската професия, с любимите ученици, които го изпращат разплакани.

Воден от голямата си жажда за учение, в началото на същата учебна година Атанас Попов записва задочно Свободния университет в София, а по-късно се прехвърля в Юридическия факултет на Софийския университет. С помощта на приятели получава семестриална заверка, рядко има възможност да посещава лекции, залага на самообразованието. Дипломира се през 1928 г. и е изпратен на стаж като съдебен адвокат във варненския Окръжен съд. След приключване на стажа става член на адвокатската колегия и тръгва по пътя на професионалното си утвърждаване.

През 1926 г. той се жени за учителката Димитранка Миндова, с която са колеги в с. Вълген. Установяват се във Варна, където тя дълги години учителства. През 1936 г. двамата пътуват на поклонение до Божи гроб, Ерусалим. От тогава Атанас Попов е известен като „хаджията“ и това е често обръщение към него. Основно място в книгата на Атанас Попов заема работата му като земеделски деец във Варненския регион, участието му в организиране и провеждане на избори за Народно събрание в една доста трудна политическа обстановка. Интересен е неговият разказ за организирането на предизборната агитация, за политическите настроения и разбираня на хората, за начина, по който успява да спечели доверието и подкрепата им. Особено ценни са спомените му като депутат в 24-то обикновено Народно събрание през 1936-1939 г. и в 6-то Великото Народно събрание през 1946 г. Той дава своя задълбочен поглед върху политическите процеси през тези години, сложните вътрешни взаимоотношения в партията, върху манталитета на онази част от българите, които свързват партийната принадлежност основно със службогонство и лична изгода – нещо, което го отблъсква и той винаги бяга от подобна зависимост. Попов споделя впечатленията си от срещите и съвместната работа с Никола Петков, Г.М. Димитров и други водачи на земеделското движение, от поведението на политици от другите партии. Можем да прочетем особено интересен анализ на събитията около разтурването на БЗНС като организация през 1944-45 г.

Ето един щрих от аудиенцията на депутатите в двореца след откриването на 24-то ОНС:

„Пред двореца по стълбите в шпалир бяха строени гвардейците, преминахме между тях и се озовахме в червения салон на царя. Там изчакахме появата на царя, който се ръкува с председателя на Народното събрание – Стойчо Мошанов и един по един после се ръкува с всички народни представители, а Стойчо Мошанов изговаряше високо името на всеки от нас. Попитахме го как ни е запомнил имената, а той отговори, че по снимките ни изучавал. След тази формалност на ръкуване Стойчо Мошанов прочете отговора на тронното слово и го предаде на царя. Тогава се отвориха вратите на всички салони и стаи на двореца, и депутатите на групи и двойки започнаха да се движат по целия дворец. При нашия прием отсъстваше царицата. Дворецът беше бивш турски конак (на пашата), преустроен и обзаведен добре.

Останах с незаличими впечатления от една изящна художествена картина в червения салон, представляваща „смъртта като скелет“ и в краката ѝ човешки черепи и царски корони с надпис отдолу: „Rex Regorum“ – Цар на Царете. Масите бяха заредени със сухи закуски и всякакъв вид напитки. Всеки народен представител сам преминава, избира си закуските и пиетето, яде и пие до насита. Сервитьори в бели дрехи на табли във всички зали поднасят сладолед и кафета, колкото искаш. Друг сервитьор поднася цигари от всички „придворни“ тютюневи фабрики. Депутатите по стара традиция на цар Фердинанд се запасиха с десетки кутии цигари. В миналото се е избирала само комисия от народни представители за поднасяне на отговора и е била ограничена. Този път Народното събрание беше в малък състав – 160 души и цялото беше поканено. При този прием било прието царят, който е домакин, заобиколен от свитата си – съветници, секретари и прочие, да бъде също прав и като се разхожда от салон в салон, спира познати, първо се ръкува и си разменят любезности, и поставят някой по-важен въпрос.

Ние двамата с Минчо Драндаревски сме чужди на тия традиции, но Минчо ми повери целта на своето решение да се включи в гостите на царя. Той ми каза: „Искам да се възползвам от случая и да задам на царя някои въпроси“. Аз се съгласих и се включих още на улицата към него и сега двамата следяхме групата на Царя. Той обаче вещо преминаваше покрай едни, за да отдаде внимание на други, като по-стари познати и бивши министри, каквито бяха Александър Цанков – бивш министър-председател, Григор Василев – бивш министър, Рашко Маджаров, Димитър Гичев – бивши министри, и прочие. Ние сме безизвестни новаци и погледът му не се спира на нас. Двамата се движим след него и Минчо в един момент откъсна принц Кирил и се обърна към него: „Ваше Височество, искам с вас да споделя някой политически въпрос“. Принцът вдига пръста си и посочи царя, като каза: „Политиката – той!“. Минчо го запита тогава: „Кога ще Ви оженим?“ Отговорът беше: „И това ще стане“ и се раделихме.

Вероятно царят беше оказал своето внимание на стари познати и Минчо се възползва от тази възможност и се изпречи на пътя му, като постави въпроса: „Ваше Величество, кога Вие ще върнете свободата на българския народ да се организира в партии, да си издава вестници, да упражнява своето слово и мисъл свободно?“. Аз съм непосредствено до Минчо и право срещу особата. Царят явно смутен и изненадан от тая дързост, от въпросите, със заекване отговори: „Гос-по-дин народен представител...“ – посочи прозореца на червения салон, който гледа в двора на двореца и каза: „Там долу бяха насочени две оръдия срещу мене (това било на 19 май 1934 г.). Българският народ не се яви да ми помогне, сега нека и той малко да почака“. Разви се диалог, при който жестикулираха и Минчо, и царят, и си посрещаха ръцете. Около нас се образува кръг от народни представители. На другия ден и след него особено старите депутати отбелязаха, че срещата на Минчо Драндаревски е била най-интересната и най-полезната, защото е поставил въпроси, които интересуват страната, но за тях не е било възможно да ги поставят по протоколни съображения. Минчо не познаваше тия протоколни ограничения и даде удовлетворение на цялото народно

събрание. От този разговор аз бях също особено доволен по понятните съображения, че лице с лице се срещнах с царя и чух с ушите си думи, които и той не би изрекъл в други случаи, ако провокациите на Минчо не ги бяха предизвикали.“

Другата основна тема в дневника на х.Атанас Попов е пребиваването му в лагерите – „трудово-възпитателни общежития за политически опасни лица“ през годините 1946-1958, с малки прекъсвания. През това време съпругата му е интернирана в с. Генерал Тошево, къщата им е отнета в полза на народната власт и там са настанени наематели. Попов е заличен от списъка на адвокатите, лишен е от правото да практикува. Това действително е период на „ходене по мъките“. Заточението в лагерите „Куциян“, „Богданов дол“ и Белене, на остров Персин, поставят на сериозно изпитание физическото и психическо здраве на Атанас Попов, неговите морални устои. Той не се възползва от възможността да преклони глава пред силните на деня, да се откаже от своите политически убеждения, да приеме диктата на новата власт и доносничеството. В лагерите Атанас Попов проявява невероятна издръжливост, въпреки нечовешките натоварвания с тежък многочасов труд, недохранване, студ и пек, психически тормоз. Той не губи своята добронамереност към останалите лагеристи, чувството за взаимопомощ и най-вече своята надежда и вяра в доброто. За всички предателства, за ужасните преживявания в лагерите авторът разказва без злоба и чувство за отмъщение, с мъдро приемане.

Спомен от лагера Куциян, Перник:

„За да ни се внуши респект, страх, една вечер когато се стъмни и по време на проверката съзнателно бъркаха и проверяваха отново, а ние капнали от умора, чакаме заповед – „води към бараките“. Вместо нея се даде команда „води към изход север“. От този изход ние никога не излизахме или влизахме. Този изход води към една висока млада акациева гора. Ноцта беше облачна и тъмна. Преди да потеглим, милицията в увеличен състав извадиха тежки картечници, леки картечници и други някакви оръжия и те първи навлязоха в гората. След това изкомандваха към нас – „ходом“. Тичането, носенето на това тежко оръжие, а и недоверието което цареше в бошинството, даде повод веднага да се пусна шепнешком слуха: „Ще ни ликвидират“. Нямахме противно мнение. Гората беше направила пътя ни тъмен и непрогледен. Хванати за ръце по двама по трима, шепнем и си казваме, че разчистените въглищни пластове и високите плаки по 20-30 метра са много удобно място за нашата чета около 1000 души да я повалят с картечниците и багерите да я покроят. Втори вариант нямаше, тъй като в гората отпред и отзад с нас вървят тежко въоръжени милиционери.

Приехме съдбата – един път ще се мре! Излязохме от гората, около 2 км и навлязохме в ниско място, събрахме се на кълбо и напрежението беше достигнало висотата си, а милицията е на височината, която ни заобикаля като окръжност. Спонтанно от много гърла се запя „Жив е той, жив е“. Само по себе си, самото пеене означаваше страх, уплаха, край! Милицията вероятно постигнала определената си цел, това е „урок“, отвън началникът командва „внимание!“ „Всеки да се наведе и в краката си да избере по един или по два камъка за обекта“ Тази заповед възвърна живота! Всеки започна с крака и с ръце да търси камъни и когато заповядаха „кръгом“, всички натоварени, с ускорен ход се завърнахме и на посоченото място оставихме камъните. Там беше по-ниско, събираха се дъждовни води и правеше по-трудно излизането, а от там цялата чета отиваше на работа. Така продължи дни, всички като се връщахме от работа носихме камъни и поправихме изхода си.“

Спомен за отиването в Белене:

„Преди Свищов, на разсъмване, преди гара Белене, влакът откачи нашите вагони. Дойде друга машина и ни отведе на гара Белене. Машината се отдели и охраната започна да

отваря вратите на вагоните. Издаде се заповед: „с багажа слизай долу”. Какво виждаме? Вагоните, от които ние слизаме, са наобиколени от конна милиция, цяла рота. Тая конна милиция е възбудила любопитството на това спокойно дунавско село. Цялото село се събрало да види какво ще прави тази милиция и после какви хора има в тези вагони. Строяват ни извън линиите всички с багажа, проверяват всички по име, дали някой не е „артисал” някъде. Конните стражари се опитват да отстранят селяните, но колкото и да се опитват, толкова живата стена става по-гъста. Разпоредили се да докарат коли от селото и с понтони и лодки да ни прехвърлят през канала на Дунава на остров „Персин”.

Тази операция продължи много и часът мина 10-11. Качиха ни на понтони и ни прехвърлиха на острова. Последваха команди „строй се” и „ходи напред”. Колоната тръгна, скривахме се във върбите на острова. Денят беше особено топъл, а хората бяха възрастово и здравословно различни. Първо започнахме да хвърляме багажите си. Охраната се сърди и гневи, но и тя не знае къде отиваме и колко ще вървим. Аз бях между сравнително най-силните, но и аз хвърлих и прежалих багажа си. Излязох от строя и го хвърлих настрани. „Пътят” беше осеян с багажа ни.

Какво става с хората? Между групата бяха един с две протези на краката и други двама с по една протеза. Първи даде знак с двете протези. Отвърза ги и легна на гърба си, вдигна два голи чукани и казва „до тука”, последваха го и другите двама с по едната протеза. Отвързаха я и се вижда, че от топлината краката им са станали червени, като живо месо. Следваха други по-стари, по-слаби, болни – сядат на земята и те обявяват „до тука”. Колоната се разпадна, нямахме отговорен началник да поеме реда. Багажите ги оставиха, оставиха сакатите и болните. Здравите продължихме напред. На мен ми се стори, че сме изминали 30-40 км, а то било от брега, откъдето тръгнахме, до втори обект, както го нарекохме, само 12-15 км. Но те ни се сториха два-три пъти повече поради липсата на път, гъстата гора, задухата, нямаше вятър – месец юни или юли е на 1949 г. Най-после стъпихме на „обетованата земя”, наречена Втори обект. На това място, на най-южната част от Дунава, е останал най-много нанос и е най-високата част на острова. Там овчарите са имали къщи и дунавските води рядко са достигали тази част да я покриват. Малко сведения за този прочут о-в Персин, влязъл в историята на социалистическа България. Големина около 40 кв. км с яйцеобразна форма – на север по-ниско, югозапад по-високо около 10 кв.км. Легендата разказва, че един свищовски паша имал дъщеря Персина, но тя изменила на вярата на пророка Мохамед и пристанала на българин. Бащата ги заточил на острова и те загинали тука.“

По-голямата част от лагерите са закрити през 1958 г. Хаджията е освободен, възстановени са адвокатските му права, къщата му е върната.

„Връщането ми за едни беше радост и победа, за други – неудобство и срам. Стефан Бургуджиев го изобличих с изказването му, че съм бил във връзка с Имре Наги. Той не можеше да ме гледа в общата ни канцелария и ме преместиха в къщата на Евгени Белий, в която се помещават сега Нотариусът и съдебните изпълнители. Кантората беше по-добра от предишната. Но грижата, която създавах на ДС беше много голяма. Те постоянно ме наблюдаваха. Определиха полк. Бацов да провежда срещи с мен и да го „информирам” какво се случва около мен. Той се видя в неудобно положение и не по ранга му, и определи по-малък по ранг служител на ДС – Казаков да поеме тази задача. Сега по искане на неговите началници от ДС трябваше да правя писмени доклади за седмицата и да му ги предавам.

Това продължи доста време, докато се убедиха, че нищо особено не се случва и няма никаква информация за тях. С тия техни усилия да искат да узнаят всичко, да поставят всички в зависимост от себе си, изграждайки система на „прослушване” и „донесения”, виждах че те дълбоко са потънали в нея. Тя им струваше много време и труд и раждаше

много бумащина. Когато ме разпитваха във Варна през последните години, следователите носеха със себе си „досието“, в което бяха сложили първия протокол от разпита ми през 1945 г. Сега досието ми беше набъбнало и дебелината му беше 4-5 пръста. В него бяха и мои записки и мнения, но те не бяха повече от 5 – 10 листа, а това което други бяха писали за мене бяха 500 – 1000 листа. Мислил съм по въпроса дали би си заслужавало, ако имам възможност да си прочета досието, дали си струва да си губя времето за това да видя какви и колко фантастични обвинения и клюки има там. Колко близки и далечни „приятели“ са поставили подписите си там. Отговорът ми е – не! Онова, което ще прочета е воня и тиня, резултат на още по-воняща и затъваща в тресавището система. Нека всичко да изчезне и да се започне наново начисто с добро и да се върви напред!“

Спомените на х. Атанас Попов са вълнуващо четиво. Извън тяхната историчност, те са искрено и проникновено споделяне на опит и мъдрост, на осмислени поуки от вечната борба между добро и зло, молба за прошка за неизречената любов и благодарност към близките, и още много друго.